

บทความพิเศษ:

“รู้ที่มา แต่ไม่รู้ที่ไป” ปาฐกถาพิเศษ
ในวาระ 42 ปี สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Special Article:

“Known Origin, Unknown Future [of CUSRI]”
Keynote Address for 42 Anniversaries of CUSRI

พัทยา สายหู*

Pattaya Saihoo

ขอขอบคุณทุกท่านที่กรุณามาร่วมงานในวันนี้ และก็ขออภัยหากว่าสิ่งที่ผมกำลังจะเล่านี้ มันขาดตกบกพร่องอะไร เพราะเวลามันล่วงเลยมานานแล้ว ความทรงจำก็ไม่ค่อยแม่นยำเหมือนแต่ก่อน

หัวข้อเรื่องที่กำหนดไว้คือ เรื่องรู้ที่มาแต่ไม่รู้ที่ไป อันนี้เจตนาหมายถึง คือรู้ที่มาของสถาบันวิจัยสังคม แต่ว่าผมไม่รู้ที่ไปว่าจากนั้นมาต่อไปอย่างไร จะไปถึงไหน ที่นี้ก็ต้องถามว่า การวิจัยสังคม จำเป็นไหมที่ต้องทำโดยผู้รู้ ผู้เรียนระดับสูงๆ อย่างในระดับมหาวิทยาลัย อันนี้ก็อยู่ที่ว่า เราเข้าใจคำว่าสังคมตรงกันหรือเปล่า

ผมจะยกตัวอย่างเวลาผมขึ้นรถเมล์ เดี่ยวนี้ก็ยังขึ้นอยู่ เป็นการทดสอบตนเอง ว่ายังขึ้นไหวหรือเปล่าอยู่เท่านั้นเอง ไม่ได้อวดดีอะไรเท่าไร เราขึ้น

---

* ศาสตราจารย์ ดร., สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Prof. Dr., Chulalongkorn University Social Research Institute (CUSRI)

รถเมล์ถามว่าพนักงานขายตั๋วเขาวิจัยสังคมได้หรือเปล่า ถ้าบอกว่าเขาไม่มีปริญญาหรืออะไรอย่างนี้ ผมก็ว่าไม่ถูกนะ เพราะจริงๆ เขาต้องวิจัย เพราะสังคมหมายถึง คนที่เขาต้องเกี่ยวข้องกับ มีกิจกรรมอะไรร่วมด้วย และในขณะที่เขาทำหน้าที่นั้นเขาต้องสังเกตคนโดยสาร ใครขึ้นมานั่งตรงไหน ยังไม่ได้เก็บเงินก็ต้องเตรียมไปเก็บ คนที่ขึ้นมาเป็นผู้สูงอายุหรือเปล่า อยู่ในเครื่องแบบที่จะได้รับลดหย่อนค่าโดยสารหรือเปล่า หรือเป็นทหารผ่านศึกที่ไม่ต้องจ่ายอะไรเลยอย่างนั้น ซึ่งในแง่ นั้นเขาก็วิจัยสังคมตลอดเวลาที่เขาทำงานอยู่ เย็นกลับบ้านก็อาจจะไปวิจัยสังคมของเขาที่บ้าน มีใครเกี่ยวข้องกับบ้างก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ทีนี้ถามว่า พนักงานเก็บค่าโดยสารกับพนักงานขับ วิจัยสังคมอย่างเดียวกันหรือเปล่า ผมเสนอว่าคงไม่ใช่ พนักงานขับไม่ค่อยสนใจคนที่ขึ้นมาอยู่ภายในรถเท่าไร แต่จะสนใจข้างนอกรถว่าข้างหน้ารถ มีรถอะไรบ้าง ต้องเบรคเมื่อไหร่ มีป้ายรถเมล์ที่ไหนต้องจอดรับเมื่อไหร่ ตลอดเวลาที่เขาทำงานอยู่ตอนนั้นเขาก็วิจัยสังคม แต่สังคมของเขากับของพนักงานเก็บตั๋ว มันไม่เชิงสังคมเดียวกัน แต่ทั้งสองสังคมนี้ก็อยู่ในสังคมใหญ่ คือจะเป็นสังคมกรุงเทพฯ หรือสังคมอะไรก็ตามใจนะครับ และขอเสริมตัวอย่างให้หนักแน่นอีกหน่อย อย่างแม่ค้าในตลาดสด แม่ค้าขายข้าวแกง วิจัยสังคมได้หรือเปล่า ตอบว่าต้องได้นะครับ แก่ก็วิจัยสังคมส่วนที่เกี่ยวข้องกับของแก่ว่า ใครชอบอาหารประเภทไหน พรุ่งนี้จะได้ทำมากขึ้นหรือน้อยลง แก่ก็ต้องวิจัยส่วนนี้ แล้วก็ต้องเตรียมไว้ว่า ถ้าจะทำมากขึ้น น้อยลง จะไปซื้อวัตถุดิบอาหารที่ไหน แก่ก็ต้องวิจัยตลาดของแกถามว่าข้างๆ ร้านแผงลอยแกมีแม่ค้าผักสด ถามว่าวิจัยสังคมได้หรือเปล่า บอกว่าต้องได้ จำเป็นต้องเป็นสังคมเดียวกันกับแม่ค้าขายข้าวแกงหรือเปล่า บอกเลยว่าไม่จำเป็น เพราะคนซื้อข้าวแกง บางทีเขาซื้อแค่นั้นแล้วเขาก็ไปไม่สนใจผักสด คนซื้อผักสดก็อาจไม่สนใจข้าวแกง แต่ถึงคนซื้อผักสดจะไปซื้อข้าวแกง แต่ก็ไม่ใช่ภาระของแม่ค้าผักสดที่จะต้องไปรู้ต่อไป รู้แต่เพียงว่าเขามาซื้อผักของเราที่เขาต้องการผักอะไร ถ้าสรุปอย่างนั้น คนเราวิจัยสังคมอยู่ตลอดเวลา ถ้าอย่างนั้นถามว่า คนที่มีอาชีพสอนหนังสือวิจัยสังคมหรือเปล่า บอกว่าวิจัยเพราะสอน

ตั้งแต่อนุบาล สอนประถม สอนมัธยมขึ้นมา ไม่ต้องรอนจนถึงมหาวิทยาลัยถึงจะวิจัย ไม่เชื่อไปตามดู ว่าครูที่สอนหนังสือ ถ้าไม่รู้รายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับคนที่คุณต้องเกี่ยวข้องกับคุณทำงานได้อย่างไร แล้วพอมมาถึงขั้นระดับมหาวิทยาลัย อาจารย์มหาวิทยาลัยมีหน้าที่สอนหนังสือ แต่หน้าที่สอนหนังสือ อาจารย์ก็ต้องคิดเหมือนกันว่า ฉันต้องสอนวิชาอะไร แล้วสอนไปเพื่อให้เกิดประโยชน์อะไร ต่างบอกว่าอาจารย์ต้องคำนึงถึงการพัฒนาประเทศ ผมคิดว่าส่วนใหญ่อาจารย์ไม่ได้คำนึงนั้นหรอกครับ เอาแค่ว่าพัฒนาลูกศิษย์เราให้ได้อย่างใจก็พิเศษแล้ว แล้วถ้าหากเราพัฒนาเขา ให้ความรู้เขาอย่างเป็นประโยชน์โดยเราเลือกสรรนำความรู้ที่ควรจะให้ แล้วเขามีความรู้ความเข้าใจเขาก็ไปทำประโยชน์ให้ประเทศต่อไปได้ เราไม่ควรไปอ้างความรับผิดชอบอะไรที่ใหญ่โตมโหฬาร บางทีก็ห่วงใยประเทศมากเกินไป หรือสังคมที่ใหญ่มากเกินไปก็เลยลืมหน้าที่ ที่จะสอนลูกศิษย์ เดียวก็ไม่ว่างต้องไปประชุมที่ทำเนียบ เดียวก็ต้องไปนั่นไปนี่ ถ้าในแง่หนึ่ง การวิจัยสังคมสำหรับผมมันกินความกว้าง

แล้วทีนี้ถามว่า เริ่มต้นสถาบันวิจัยสังคมมาอย่างไร อันนี้คือส่วนรู้ที่มา คือ อันนี้ต้องขอบพระคุณศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน ที่ล่วงลับไปแล้ว ท่านเป็นคนบดี้ คณะรัฐศาสตร์ ตอนที่ผมกลับมาทำงาน ผมไปเรียนหนังสือโดยทุนของครุสภา แล้วตอนนั้นก็เป็นที่เข้าใจกันว่า กลับมาต้องรายงานตัวกับกระทรวงศึกษา และแล้วแต่ว่า กระทรวงศึกษาจะกำหนดให้ไปสอนที่ไหน ผมกลับมาไปรายงานตัว เขาก็เช็ครายละเอียด เขาก็บอกว่าไปที่จุฬาเลย ไปรายงานตัวที่คณะรัฐศาสตร์ ก็มาทราบทีหลังว่า ท่านคนบดี้เกษม อุทยานิน ท่านก็ไปมองจ้องตัวคนที่ท่านจะเอามาเป็นอาจารย์ และที่มาของเรื่อง *“โฉมฉาย - สายหู - ชูโต”* ก็มาจากอันนี้ เพราะว่าสามคนนี่ ก็นักเรียนทุนของรัฐบาลทั้งนั้น แล้วท่านอาจารย์เกษม อุทยานิน ไปจ้องตัวลือคตัวเอาไว้มากำหนดกัน และในส่วนของผมกลับมาที่มีหน้าที่สอน ผมกลับมาทางปริญญาสูงกว่าปริญญาตรี เป็นวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาแล้วทีนี้ ในตอนนั้น ท่านก็คิดว่า คณะรัฐศาสตร์ควรขยายภาควิชา ให้มีหลายๆ ภาควิชา นอกจากรัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์

ท่านก็เตรียมไว้ให้มันมีนี่ และที่จริงคณะเศรษฐศาสตร์ในจุฬา ก็เริ่มมาจากภาควิชาการเงินหรือธุรกิจอะไรก็ไม่รู้ แล้วก็คณะนิติศาสตร์ก็เริ่มมาจากภาควิชากฎหมาย ซึ่งตอนแรกคณะยังไม่มีก็เริ่มมาจากตรงนั้น เศรษฐศาสตร์ก็เริ่มที่อาจารย์ประชุม โฉมฉาย ท่านมาสอนทางด้านเศรษฐศาสตร์ แล้วต่อจากนั้นก็ไปขยายก็ไปขยายเป็นคณะเศรษฐศาสตร์ ดังนั้นที่มาที่ไปก็คงเป็นท่านองนั้นที่นี้

เพื่อรวบรัดตัดความให้สั้นลง ในการสอนของผมเอง ผมรู้สึกขัดข้องตรงที่ว่าวิชาที่ผมจะสอนมันไม่มีข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สมบูรณ์พอ จะสอนจากตำราฝรั่ง มันก็เป็นสังคมฝรั่งไม่ใช่สังคมเรา และนี่ก็เป็นที่มาที่พยายามจะผลักดันให้ช่วยกันไปหาข้อมูลจากสนามจริง ๆ ที่จริงความคิดแรกตอนนั้นไม่ไปไกล ข้ามถนนจากพญาไทไปก็มีตลาดสามย่าน เราก็นึกว่าเอ๊ะ! เอานิสิตของเราไปทำงานสนาม เดินข้ามถนนไปได้ มีงานสนามให้ทำแล้ว แต่ปรากฏว่า เอาจริงทำไม่ได้ เพราะว่ากาหนดตารางสอนชั่วโมงนั้นจะเป็นวิชานี้ ชั่วโมงนี้จะเป็วิชานั้น ถ้าไปทำวิจัยสนามที่สามย่าน บางทีครึ่งเช้ามันก็จะหมดไปทั้งเช้า ก็ประสานกับวิชาอื่นเขาไม่ได้ ก็พักไว้แค่นั้น แต่ว่าในระหว่างนั้น ก็ประสานกับท่านอาจารย์ จี๊คส์ อัมโยต์ ท่านทำงานอยู่ที่ประเทศจีนและตอนหลังท่านสนใจที่จะเข้ามาทำงานในประเทศไทย ความขัดข้องใจของท่านก็เหมือนของผม ท่านจะสอนในมหาวิทยาลัยของเรา จะให้ท่านอ้างแต่ตำราฝรั่งอันนี้ไม่ยาก แต่ถ้าท่านจะพูดถึงสังคมไทย ไม่รู้ท่านจะพูดถึงอย่างไร เพราะว่าท่านไม่มีประสบการณ์ นี่จึงเป็นที่มาของโครงการวิจัยอยุธยา ท่านก็เอาอันนั้นเป็นตัวแทนภาคกลางไปก่อน แต่ไม่ได้หมายความว่ารู้ที่นั่นแล้วก็รู้หมดทุกภาค โดยรวบรัดมันก็เริ่มจากตรงนั้น

แต่เรื่องจากการวิจัยสมัยนั้น ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันไม่เป็นที่ส่งเสริม ยกเว้นมูลนิธิต่างประเทศ แล้วงานเริ่มต้นตอนนั้นก็ได้อาศัย มูลนิธิฟอร์ด (Ford Foundation) มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ (Rockefeller Foundation) มูลนิธิเอเชีย (Asia Foundation) และตอนหลังก็มีของ IDRC (INTERNATIONAL DEVELOPMENT RESEARCH CENTER) ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่สิงคโปร์ แล้วก็ที่สำนักงานใหญ่ตอนหลัง ท่านอาจารย์ ดร. จี๊คส์ อัมโยต์ ได้ทำงานที่นี้ไปนาน

พอแล้ว โครงการต่างๆ ท่านลู่ลวงไปอย่างที่ท่านต้องการแล้ว ท่านก็ไปทำงาน ต่อที่ IDRC พักหนึ่ง แล้วถึงย้อนกลับมา อย่างนั้นที่มาของสถาบันวิจัยสังคม เป็นย่อๆ อย่างที่ผมกราบเรียน

แล้วทีนี้ปัญหาเรื่องการสอนโดยไม่มีข้อมูล กับการค้นคว้าจากของจริง อันนี้ตอนนั้นถือว่าเป็นจุดอ่อนของระบบการศึกษาไทยทุกระดับ แล้วในระยะหลังก็ยังเป็นจุดอ่อนในประถมและมัธยม จนกระทั่งเมื่อปีนี้ ที่บอกว่าลดเวลาเรียนให้น้อยลงแล้วไปหาเวลารู้ให้มากขึ้น คือไปรู้จากของจริงให้มากขึ้นหน่อย แทนที่จะเอาจากหนังสือ แล้วก็ท่องจำๆ จึงเป็นการผลักดันอยากให้มีการวิจัยกันมากขึ้น มันจึงอยู่ในปัญหาของระบบการศึกษาของเรา ดังนั้นจุดเริ่มต้นเล็กๆ น้อยๆ ที่เราสามารถทำได้ในขณะนั้น ก็คงมีประมาณนี้ แล้วจำได้ว่างานวิจัยสนามอันแรกที่จริงก่อนโครงการอยุธยาด้วยซ้ำ คือการวิจัยชีวิตชนบท บ้านห้วยชนสิทธิ์ ที่จังหวัดราชบุรี อันนั้นก็เอาอาจารย์ที่คณะ ไปลองหาความรู้จากสนาม แล้วก็ได้รับความรู้แปลกๆ มาเหมือนกัน เพราะว่าเราไม่เคยทำงานกันแบบนี้ ก็มาคุยคู่กันฟังว่าตอนหลัง ไปถึงตอนแรกไปนั่งคุยที่ไหนก็ได้ข้อมูลทั้งนั้นก็มาจดบันทึกกันไว้ พออยู่กันไปเริ่มจะชิน พอกลับไปคุยกับเขาใหม่เขาบอกว่า ที่เขาบอกไปไม่จริงทั้งเพ ตอนนั้นเขาบอกว่า เขานึกว่าเราอยากฟังอะไร เขาก็ตอบไปตามนั้น เพราะอย่างนั้นในการวิจัยสนามที่เอาจากของจริง มันก็สืบเนื่องเกี่ยวข้องกับกรวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ก่อนที่จะไปทักท้วงว่าหน่วยข้อมูลนี้ก็เหมือนกันหมด ก็บอกว่ามันไม่ใช่ มันเพราะขนาดสองหมู่บ้านที่ใกล้กันยังมีรายละเอียดต่างกันได้เลย แล้วตกลงอันนี้ก็จุดเริ่มต้นเล็กๆ ของสถาบันวิจัยสังคม แต่จุดเริ่มต้นใหม่ๆ หน่วยงานนี้เป็นหน่วยงานเล็กๆ อยู่ในคณะรัฐศาสตร์ ฉะนั้นก็ไม่มียงบประมาณของราชการที่จะจ้างเจ้าหน้าที่ประจำที่จะซื้อวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ทางคณบดีท่านอาจารย์เกษม อุทยานิน ในตอนนั้นก็แนะนำว่า เห็นจะต้องทำโครงการก่อตั้งเป็นสถาบันวิจัย หน่วยงานนั้นก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับคณะรัฐศาสตร์เท่านั้น หน่วยงานนั้นก็ขึ้นอยู่กับมหาวิทยาลัย หน่วยงานนั้นก็จะมีสิทธิที่จะได้รับงบประมาณจากส่วนกลาง

และนี่ก็เป็นที่มาอย่างย่อๆ ที่ได้ขยับฐานะขึ้นไป แต่พอเป็นหน่วยงานของส่วนกลางแล้ว การวิจัยก็ไม่ใช่เฉพาะของอาจารย์จากคณะรัฐศาสตร์เท่านั้น อาจารย์ของทุกคณะก็มีสิทธิแล้วแต่ว่าอาจารย์แต่ละคณะเขาสนใจหรือเปล่า แล้วต่อมาก็เห็นว่าผลก็จะเป็นเช่นนั้นว่า เดี่ยวผู้อำนวยการคนใหม่ก็มาจากคณะนั้นคณะนี้ได้ แต่จุดสนใจร่วมกันของงานแบบนี้ก็คือมันเกี่ยวกับคนที่วิชาการนั้นต้องเกี่ยวข้อง ผมลองนึกเล่นๆ ว่าของท่านอาจารย์วิทยา กุลสมบูรณ์ ในตอนนี้ ท่านมาจากคณะเภสัชศาสตร์ ในเภสัชศาสตร์ในตอนนี้ถ้าไม่ใช่การวิจัยในห้องทดลองวิจัยยาสมุนไพรอะไรเท่านั้น แต่เป็นเรื่องเภสัชศาสตร์ชุมชน คือการใช้ยาในชุมชนหรือยาแบบสมุนไพรพื้นบ้านที่ชุมชนสามารถซื้อหาพึ่งพาได้ อันนี้ก็อยู่ในข่ายที่เกี่ยวข้องกับสถาบันวิจัยสังคมได้ และถ้าคิดอย่างนี้ก็เกี่ยวข้องกันได้แทบทุกคณะ อย่างคณะแพทยศาสตร์อาจไม่รู้สึกรู้ว่าต้องออกไปศึกษาข้อมูลนอกห้องเรียน นอกห้องทำงาน ห้องผ่าตัดในโรงพยาบาลสักเท่าไร แต่ถ้าเป็นอง่างงานของสาธารณสุขศาสตร์อันนี้คงต้องจำเป็น เพราะงานของสาธารณสุขศาสตร์ทำกับชุมชน ความรู้เกี่ยวกับชุมชนก็ต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบ้าง

นี่คือรู้ที่มาแต่ไม่รู้ที่ไปนะครับ มหาวิทยาลัยจะทำอย่างไรต่อไป แต่ก่อนที่ยุติ ขอดังข้อสังเกตการประสานงานในมหาวิทยาลัยว่า บางทีมันไม่ค่อยได้ตั้งใจคือ อย่างคณะหนึ่งบางครั้งต้องการงานเต็มที่สักเดือนหนึ่งในตอนหยุดเทอม ก็อยากให้คณะอื่นที่จะช่วยหาข้อมูลด้านอื่นๆ เพื่อจะช่วยเหลือ แต่คณะอื่นก็ไม่ว่างตรงกันหรือไม่มีความสนใจตรงกัน เพราะฉะนั้นทีมทำงานที่ไปจากภาควิชาเดียวกันก็ได้ข้อมูลตรงส่วนที่ตนเองพอรู้ แต่ตรงส่วนที่ต้องเป็นข้อมูลประกอบหรืออะไรต่างๆ ทำไม่ได้หรือทำไม่เป็นหวังพึ่งคนอื่น เขาก็บอกว่าเขาอยากได้เหมือนกัน แต่ว่าเขาต้องไปปีหน้า เราต้องการปีนี้เพื่อที่จะได้ให้มันประสานกัน แต่เขากลับบอกว่า รอปีหน้าได้ไหม ต่างคนต่างไป ตรงภาพรวมมันไม่เกิด ผมไม่ทราบว่าจะปัจจุบันนี้ปัญหาเหล่านี้หมดไปหรือยัง ถ้าฟังจากคณะปฏิรูปตอนนี้ก็จะพบว่าในหน่วยงานราชการทำงานไม่ประสานกันต่างคนก็ต่าง

ทำ ฉะนั้นในมหาวิทยาลัย ที่มันต้องการความรู้ที่ประสานกัน ท่านประสานกันไม่ได้ มันก็เป็นความรู้ครึ่งๆ กลางๆ ก็เหมือนอย่างผลไม้รวม มันไม่เหมือนผลไม้กวน ผลไม้กวนมันอาจประสานกันได้มากหน่อย ขอบพระคุณครับ

